УДК 811.112.2'221

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБАЧЕННЯ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Олександра Шум'яцька

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів,79000, Україна
e-mail: shykitka@ukr.net

Досліджено особливості невербальної поведінки інтерактантів у ситуації вибачення. Проаналізовано позамовні засоби реалізації мовленнєвого жанру "вибачення", зокрема екстралінгвальні, просодичні, кінесичні, проксемічні й такесичні.

Ключові слова: вибачення, комунікативна ситуація, невербальні засоби спілкування, екстралінгвальне вибачення, просодичні, кінесичні, проксемічні, такесичні засоби вибачення.

Процес мовленнєвого спілкування людей завжди супроводжується певним набором невербальних засобів, дослідженням яких цікавиться багато вітчизняних та зарубіжних науковців (А. Паславська, Ф. Бацевич, В. Манакін, Є. Верещагін, В. Костомаров, І. Горелов, Г. Крейдлін, Г. Колшанський, Н. Формановська та інші).

Як зазначає Ф. Бацевич, невербальні засоби спілкування є рівноправними складниками міжособистісної інтеракції, носіями значної кількості прагматичної інформації. За визначенням мовознавця, невербальні одиниці спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень та можуть нести різноманітну семантико-прагматичну інформацію у спілкуванні [1, с. 204].

Мета розвідки – виявлення та аналіз невербальних засобів вираження вибачення в сучасній німецькій мові та комунікативної поведінки мовця в ході реалізації цього мовленнєвого жанру.

Об'єкт дослідження – мовленнєвий жанр вибачення в сучасній німецькій мові, **предмет** – невербальні засоби його реалізації.

Матеріалом дослідження слугували фрагменти 35 творів німецької художньої літератури XX–XXI ст., 10 сценаріїв німецьких кінофільмів, з яких методом суцільної вибірки виокремлено 579 прикладів вибачень, додатково було опрацьовано відеоматеріали 10-и німецьких фільмів. Серед досліджуваних одиниць виокремлено ті, які виражають вибачення невербально, і здійснено їхній аналіз.

Людина може контролювати своє мовлення, проте слідкувати за власними жестами, мімікою, виразом обличчя та іншими природними психофізіологічними процесами набагато важче [8, с. 206]. Тому в пропонованій роботі доцільно залучити до аналізу невербальні засоби вираження вибачення, які допоможуть правильно визначити ситуацію вибачення та щирість адресанта висловлення, а також поглиблять аналіз досліджуваного явища.

© Шум'яцька О., 2014

Невербальні компоненти вибачення виражають емоції та переживання, які супроводжують мовця в момент висловлення вибачення. У процесі реалізації вибачення на несловесному рівні співпрацюють різні сенсорні системи, відповідно до яких сформовані засоби невербального спілкування. Дослідження корпусу дало змогу виявити такі невербальні засоби, характерні для комунікативної ситуації вибачення: *просодичні* (інтонація, темп мовлення, тон), *екстралінгвальні* (паузи, зітхання, плач), *кінесичні* (міміка, жести, контакт очима), *проксемічні* (відстань між мовцями, просторове розташування співбесідників), *такесичні* (потискування рук, поцілунки, дотики, обійми).

Інтонація відіграє важливу роль у людському мовленні. Більшість учених одностайно відзначають одну з головних функцій інтонації – емоційну [6]. Акустична реалізація висловлювання допомагає слухачеві зробити висновок про мету, яку переслідує мовець у своєму висловлюванні, а також про його емоційний стан, особистісні якості тощо.

Інтонація адресанта в ситуації вибачення зазвичай схвильована та свідчить про його провину.

"Warum hast du mir noch nichts von Tante Bobby erzählt? Du kennst sie schon so lange und behältst sie für dich, das finde ich unfair."

*"**Du hast mich ja nicht gefragt**", **maulte ich mit schlechtem Gewissen**, doch als ich merkte, dass sie nur Spaß machte, bekam ich Oberwasser und erwiderte ganz stolz:*

"Es ist meine Tante Bobby und nur deine Frau Hense! Sie gehört mir ganz allein und dem Herrn Hense und dem Schwein und den Kaninchen. Aber ich borge sie dir mal."

"Das ist aber großzügig von dir, danke" [11, с. 28–29].

У наведеному прикладі репліка першого мовця (*Warum hast du mir noch nichts von Tante Bobby erzählt? Du kennst sie schon so lange und behältst sie für dich, das finde ich unfair.*) містить докір, тому інший мовець намагається попросити вибачення у співрозмовника та пояснити свою поведінку. В цьому випадку мова йде про непряме вибачення: мовець пояснює свої дії (*Du hast mich ja nicht gefragt*), реалізуючи висловлювання з відповідною інтонацією (*maulte ich mit schlechtem Gewissen*). Очевидно, що інтонація співрозмовників виконує емотивну та репрезентативну функції, а їхня невербальна мовленнєва поведінка має експресивний характер.

Наступний приклад ілюструє ситуацію, в якій мовець реалізує вибачення затинаючись (*stammelte*), що свідчить про його емоційний стан та переживання в момент мовлення. Отже, емоційно-психічний настрій відображається не лише на інтонації, але й на темпі мовлення мовця:

Es klopfte an die Tür. Ich ging hin und öffnete. Hasse stand draußen. Ich legte den Finger an den Mund und trat auf den Korridor.

***"Verzeihen Sie", stammelte er**.*

"Kommen Sie zu mir herein", sagte ich und öffnete die Tür zu meinem Zimmer [17, с. 264].

Нерідко мовець будує своє висловлювання, поєднуючи різні невербальні засоби спілкування. Метою мовця в такій ситуації варто вважати його внутрішній емоційний стан та бажання справити більший вплив на адресата.

У наступній ситуації мовець використовує не лише просодичні (збентежений тон), але й екстралінгвальні (пауза) та кінесичні (контакт очима) невербальні засоби спілкування:

*Karin radelt vom Hof, Dana trägt die Wäsche in die Waschküche. Sie küsst das Amulett mit dem Foto ihrer Tochter – und erschrickt, als plötzlich Tobias lautlos hinter ihr auftaucht und ihr sanft übers Haar streicht. **Verlegen** –*

TOBIAS: ***Hab' ich dich erschreckt? Entschuldige, das wollte ich nicht. Ich wollte ...***
Tobias weiß nicht, was er sagen soll und probiert es mit einem tiefen Blick [16, с. 6].

Тобіас налякав Карін своєю несподіваною появою. Вчинок мовця був ненавмисним, проте він усвідомлює свою провину і просить у співрозмовника вибачення за таку поведінку. Він висловлює вибачення збентеженим тоном. Намагаючись У намаганні пояснити ненавмисність власного вчинку Тобіасу бракує слів, він робить паузу, оскільки не знає, що сказати, та скеровує глибокий погляд на адресата. Невербальні складові поведінки мовця відіграють не менш важливу роль для досягнення поставленої мети. Завдяки тону мовця та його погляду адресат розуміє щирість слів адресанта.

Наступний приклад ілюструє поєднання екстралінгвальних та кінесичних невербальних засобів:

"Kommt sie durch?" fragte ich.

Er betrachtete mich aufmerksam. Ich blickte zur Seite. "Glauben Sie, dass ich so lange hier bei Ihnen stünde, wenn sie nicht durchkäme?" sagte er.

Ich biss die Zähne zusammen. Ich presste die Fäuste ineinander. Ich weinte*.*

*"****Entschuldigen Sie****", sagte ich, "es geht etwas zu schnell."*

"So was kann gar nicht schnell genug gehen", sagte Jaffé und lächelte [17, с. 197].

У наведеній комунікативній ситуації прослідковуємо поєднання почуття хвилювання мовця за стан здоров'я його дівчини та провини перед адресатом за нетерплячість і можливу недовіру до нього. Свої переживання адресант не може приховати: він заціплює зуби, стискає кулаки, плаче. Всі ці невербальні засоби спілкування свідчать про щирість слів та намірів мовця, які адресат відповідно трактує.

У ситуації вибачення важливу роль відіграє міміка та контакт очей. Погляд займає особливе місце серед невербальних компонентів комунікації, оскільки очі співрозмовника найсильніше відображають його психоемоційний стан, вони показують також наскільки щирий мовець у своєму висловлюванні [10].

Американський психолог П. Екман разом з колегами опрацював "Систему кодування рухів обличчя", котра дає змогу зіставити вирази обличчя з виявом певних емоцій. Автори зазначають, що очі підлягають найменшому контролю [2, с. 67–68].

Час контакту очей вважається основним моментом у встановленні симпатії інтерактантів комунікативної ситуації. Почуття та емоції людини можна побачити по її очах, тому, відчуваючи провину, людина ховає очі. На думку Г. Крейдліна, така поведінка комуніканта відображає її підсвідоме прагнення заховатися, зникнути [7].

Аналіз практичного матеріалу дав змогу виявити такі види погляду мовця в ситуації вибачення: погляд убік, погляд униз та погляд у вічі співрозмовнику. Почуття провини, яке лежить в основі вибачення, часто відображається на обличчі мовця:

STEPHANS VATER: Glauben Sie mir: Wenn ich gewusst hätte, dass das das letzte Mal ist, dass ich meinen Sohn lebend sehe, hätte ich den Deal platzen lassen…

Perlmann wird rot.

PERLMANN: ***Ja, klar… Ich meine, äh… Na ja, ich wollte nicht taktlos sein*** [19, с. 54].

У наведеній ситуації мовець, розуміючи свою помилку, червоніє (що свідчить про те, що він відчуває провину і жаль з приводу своєї поведінки) та намагається пояснити співрозмовнику небажання образити його. Через хвилювання мовцеві важко завершити висловлювання, що свідчить також про його прагнення зберегти баланс у стосунках з адресатом.

Іноді невербальні засоби спілкування є основними для досягнення мети мовця:

FRAU JENTSCH: Nimm ruhig zwei.

Sascha grinst und lugt verdeckt in seine Faust – dort liegen drei.

SASCHA: Danke.

Schon greift er ein zweites Mal mit der anderen Hand ins Glas.

FRAU MERTENS: Sascha!

Die Mutter ***wirft dem zukünftigen Familienhelfer einen entschuldigenden Blick zu****. Der lächelt* [18, с. 30].

У наведеному прикладі адресант просить вибачення за допомогою погляду, який виражає його вибачення. Адресат адекватно розпізнає інтенцію мовця (*Der lächelt*), тому вважаємо, що в такій ситуації невербальний компонент мовленнєвої поведінки (погляд) замінює висловлення і виконує бажану комунікативну функцію.

У ситуації вибачення міміка мовця, зазвичай, виражає жаль, каяття, сором. Але в німецькій культурі існує особлива посмішка, притаманна ситуації вибачення, яка вважається конвенційним засобом вибачення в етикетних ситуаціях, коли співбесіднику завдано незначної шкоди.

У наступному прикладі посмішка адресанта виконує комунікативну функцію вибачення, оскільки мовець не продукує вербального висловлювання:

Batic will sich Zucker nehmen, doch als er den Löffel aus der Dose zieht, liegt ein Stück Käse darauf. Batic weiß nicht, wohin damit.

Karin "befreit" ihn davon, ***lächelt entschuldigend****, wirkt sehr erschöpft.*

BATIC: Passiert das öfter? [16, с. 16]

Не менш важливими кінесичними засобами спілкування у ситуації вибачення є також жести як носії різного типу інформації, пов'язані з емоційними станами комунікантів [2, с. 69].

"Wöllner?"

"Wie bitte?"

*"****Sie sind doch … Ich meine, Sie sehen aus wie … Nein, entschuldigen Sie, natürlich nicht!" Julian rieb sich die Stirn****, seine Brille war beschlagen* [15, с. 124].

У наведеному прикладі мовцеві здалося, що він знайомий зі слухачем, проте згодом він розуміє, що помилився. Автор висловлювання просить вибачення у свого співрозмовника за те, що потурбував його, сплутавши з іншою людиною. Він просить вибачення, роблячи паузи та витираючи чоло, що свідчить про хвилювання.

Як показав аналіз практичного матеріалу, в комунікативній ситуації вибачення в німецькій культурі зустрічаються такі жести: прикласти руку до серця, розвести руки в сторони, відвести одну руку в сторону, опустити голову, знизати плечима тощо.

SPRECHER A: Jetzt meine Damen und Herren, begrüßen sie mit mir den besten Landsmann im Feld, den Niederösterreicher – Johann Rettenberger!

Die Menge klatscht frenetisch. Eine Helferin ***redet verzweifelt*** *in ihr Headset.*

HELFERIN B: Jetzt, der muss jetzt auf die Bühne. ***Ja, bei mir ist er auch nicht****.*

Der Moderator schaut zu ihr von der Bühne aus. Sie ***hebt entschuldigend die Hände*** [14, с. 22].

У цьому прикладі мовець не може допомогти адресату виконати свій функціональний обов'язок. Адресат потрапив у незручну ситуацію перед публікою частково з вини мовця, оскільки той не прослідкував за запрошеним на програму гостем, який перед виходом на сцену зник, і не в змозі виправити ситуацію. Почуття хвилювання та відповідальності за

ситуацію, що склалася, мовець виражає схвильованим тоном та жестом (піднімає / розводить руки, перепрошуючи).

Іноді тільки жест виконує бажану комунікативну функцію:

Johannes richtet sich auf und schaut Ingo ungläubig an. ***Ingo macht eine entschuldigende Geste.*** *Johannes boxt ihn auf den Arm. Dann müssen beide lachen* [13, с. 66].

Тут мовець невербально просить вибачення, продукуючи жест, характерний для ситуації вибачення. Подана ситуація показує, що жести також можуть виконувати комунікативну функцію та виражати наміри мовця, які слухач зрозуміє і без вербального підтвердження.

До такесичних засобів належать потискування рук, поцілунки, дотики, погладжування.

Übelohe geht zu Anastasia und ***küsst ihre Hand****. "****Ich bitte Sie, mein tollkühnes und unschickliches Eindringen in Ihre Privaträume zu entschuldigen sowie meinen lädierten Anzug****, aber es geht um die einzige Hoffnung eines jetzt vollkommen zerrütteten, aber einst adligen Menschen, um die letzte Gnade, die Sie mir einer armen Seele erweisen können. Mein Name –"*

ANASTASIA schreit auf: Bodo! [11, с. 64]

У прикладі мовець перепрошує співрозмовника за те, що змушений його потурбувати і за свій неохайний костюм. Невербальний засіб у пропонованій ситуації (мовець цілує руку адресата) підсилює експліцитне висловлення вибачення. Адресант прагне запобігти виникненню у слухача негативної думки про нього, тому підсилює вербальне вибачення немовним засобом.

Наступний приклад ілюструє комунікативну ситуацію вибачення, реалізовану також за допомогою вербальних і невербальних засобів. Мати не мала змоги виховувати свою доньку, через що та почувалася покинутою. Вислухавши побоювання доньки, мати відчуває свою провину і просить у неї вибачення. Оскільки вибачення реалізується у цій ситуації за допомогою непрямого мовленнєвого акту, мовець підсилює свої слова невербальним засобом (обіймами), що сприяє правильному розумінню адресатом наміру мовця:

"Ich dachte ... ich hatte Angst, dass du mich verkaufen willst, an Tante Bobby. Weil wir doch so viele Kinder sind und du es vielleicht gar nicht so merkst, wenn ich nicht mehr da bin."

*"****Aber Dummerle, du weißt doch, dass ich dich nicht hergebe, keinen von euch!****"*

"Woher soll ich das wissen! Und Herr Hense hat manchmal gesagt – zwar im Spaß, und ich hab's auch nicht geglaubt -, dass er schon mit dir gesprochen hat."

Mutter nahm mich in ihre Arme und drückte mich so fest, dass ich fast keine Luft mehr bekam [12, с. 48].

Такесичні невербальні засоби тісно пов'язані з проксемічними, а саме з такими як відстань між мовцями та просторове розміщення співбесідників.

У наступному прикладі мовець подає адресатові руку і перепрошує за свої слова, якими міг його образити. Міха не хоче купувати у свого співрозмовника автомобіль, але прагне зберегти хороші стосунки з ним. Невербальний засіб (подання руки), реалізований мовцем, посилює вплив на адресата, який позитивно сприймає висловлювання загалом, про що свідчить його репліка у відповідь (*Kein Problem*):

MICHA (zeigt Oliver das Display) Die Tür wurde mindestens zweimal lackiert. Und der Kotflügel auch.

OLIVER (zu Micha) Wo ist das Problem? Du kriegst zwei Lackschichten zum Preis von einer.

MICHA: Mein Boss verkauft das Auto nach Sibirien. Und bei minus dreißig Grad springt der Lack ab, wenn er zu dick ist.

MICHA gibt Thomas die Hand*.*

MICHA: ***Sorry… ist ‘n schöner Wagen, aber leider nichts für uns****.*
THOMAS: Kein Problem [20, с. 20].

Отож, проведений аналіз художніх текстів німецької літератури XX-XXI ст., сценаріїв та відеоматеріалів німецьких художніх фільмів дає змогу стверджувати, що такі невербальні компоненти мовленнєвої поведінки партнерів у ситуації вибачення як погляд, міміка, посмішка супроводжують або й зовсім замінюють вербальні висловлювання співрозмовників і виконують емотивну, репрезентативну та комунікативну функції залежно від обставин спілкування. Невербальні комунікативні засоби відображають психоемоційний стан мовця в конкретній ситуації вибачення. Нерідко мовець поєднує у своєму висловленні різноманітні невербальні засоби спілкування, які справляють додатковий вплив на адресата.

Отже, невербальні комунікативні засоби відіграють важливу роль у процесах організації і перебігу комунікації, а також впливають на її результат. Несучи значну частину комунікативної інформації (через вираження відчуття сорому, жалю тощо з приводу скоєної малефактивної дії), вони сприяють ефективному міжособистісному спілкуванню.

---

1. Бацевич Ф. Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2011. – 302 с. 2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с. 3. Вежбицка А. Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с. 4. Верещагин Е. М, Костомаров В. Г. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами // Вопросы языкознания. – 1981. – № 1. – С. 36–47. 5. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М. : Наука, 1980. – 104 с. 6. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : Ком-Книга, 2005. – 96 с. 7. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 581 с. 8. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація / В. Манакін. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2012. – 298 с. 9. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації: монографія / авт. кол. Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін. – Львів : ПАІС, 2010. – 280 с. 10. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с. 11. Dürrenmatt Fr. Die Ehe des Herrn Mississippi / Fr. Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes Verlag AG, 1985. – 219 S. 12. Gast-Schmidt H. Ich bin nicht so wie du / H. Gast-Schmidt. – Berlin : Erika Klopp Verlag GmbH, 1978. – 172 S. 13. Egger J., Wortmann S. Kleine Haie [Електронний ресурс] / J. Egger, S. Wortmann. – 1991. – Режим доступу : http://www.wegert-buecher.de/Drehbuch/D_Haie.pdf. 14. Heisenberg B., Prinz M. Der Räuber [Електронний ресурс] / B. Heisenberg, M. Prinz. – NGF, 2008. – Режим доступу : http://www.stichwortdrehbuch. de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/ascript-the-robber-ba-12 forshoo ting1stslot.pdf. 15. Kehlmann D. Der fernste Ort / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2001. – S. 148 S. 16. Mohr D., Richter P. Gestern war kein Tag: Drehbuch für einen BR-Tatort [Електронний ресурс] / D. Mohr, P. Richter. – Режим доступу : http://www.stichwortdrehbuch. de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/gestern-war-kein-tag-tatort.pdf. 17. Remarque E.M. Drei Kameraden / E.M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 398 S. 18. Sahling B., Tuckermann A. Das verschluckte Lachen [Електронний ресурс] / B. Sahling, A. Tuckermann. – Режим доступу : http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/ stichwortdrehbuch.de/files/ drehbuecher/ vla-fassung7-4-2-2.pdf. 19. Schön D. Eine Klasse für sich: ein Klara-Blum-Tatort [Електронний ресурс] / D. Schön. – Режим доступу : http://www. stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de /files/drehbuecher/eine-klasse-

fuer-sich-fassung-iv.pdf. 20. Zahn E., Zahn V.A. Ihr könnt euch niemals sicher sein [Електронний ресурс] / E. Zahn, V.A. Zahn – Режим доступу : http://www.zahns.com/leseproben.

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ИЗВИНЕНИЯ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Александра Шумяцкая

Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, Львов,79000, Украина
e-mail: shykitka@ukr.net

Проанализированы особенности невербального поведения участников ситуации извинения. Систематизированы и описаны неязыковые средства реализации речевого жанра "извинение".

Ключевые слова: извинение, коммуникативная ситуация, невербальные средства общения, экстралингвальное извинение, просодические, кинесические, проксемические, такесические средства извинения.

THE NON-VERBAL MEANS OF THE REALIZATION OF APOLOGY IN THE COMMUNICATION IN GERMAN

Oleksandra Shumiatska

Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: shykitka@ukr.net

The paper analyzes some features of the non-verbal behavior of participants in the situation of apology. The non-linguistic means of the realization of the speech genre of apology are systematized and described.

Keywords: apology, communicative situation, non-verbal means of communication, extralingual apology, prosodic, kinesic, proxemic, haptic means of apology.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2014 р.

Статтю прийнято до друку 26.10.2014 р.